

Το θεατρικό παιχνίδι ως μέσο ανάπτυξης κοινωνικών και ήπιων δεξιοτήτων στην προσχολική ηλικία

Χρήστος Λιάγκος
Πληροφορικός ΕΑΕ, M.Sc.
liagkosx@gmail.com

Αναστασία Ζηλούδη
Νηπιαγωγός-Παιγνιοθεραπεύτρια, M.Sc.
nziloudi@gmail.com

► ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Για την προσχολική ηλικία το θεατρικό παιχνίδι, προωθώντας τη βιωματική μάθηση και επιδιώκοντας την αλληλεπίδραση, αποτελεί ένα αξιόλογο και ταυτόχρονα ελκυστικό, για τα παιδιά, εργαλείο για τη γνωστική και κοινωνική τους ανάπτυξη. Το θεατρικό παιχνίδι έχοντας ως βάση το συμβολικό παιχνίδι ενισχύει τα παιδιά να εξερευνήσουν τον κόσμο μέσω της αναπαράστασης γεγονότων, της μίμησης ρόλων και της επεξεργασίας κοινωνικών ιστοριών. Η συμμετοχή των παιδιών σε αντίστοιχες θεατρικές δράσεις θέτει τα θεμέλια για την ανάπτυξη και περεταίρω καλλιέργεια τόσο των κοινωνικών αλλά και κατ' επέκταση των ήπιων δεξιοτήτων. Τα παιδιά μαθαίνουν να υπακούουν σε κοινωνικούς κανόνες, να αποδέχονται και να σέβονται το διαφορετικό, να συνεργάζονται και να θέτουν όρια. Σκοπός της βιβλιογραφικής ανασκόπησης είναι να αναδείξει τον βαθμό συμβολής του θεατρικού παιχνιδιού στην ανάπτυξη των κοινωνικών και ήπιων δεξιοτήτων για τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας. Για τη μελέτη του θέματος, αναζητήθηκαν, συγκεντρώθηκαν και επιλέχθηκαν επικαιροποιημένα άρθρα από διεθνείς επιστημονικές έρευνες και έγκριτα περιοδικά.

Λέξεις-κλειδιά: Θεατρικό Παιχνίδι, Ήπιες Δεξιότητες, Κοινωνικές Δεξιότητες.

► ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το θεατρικό παιχνίδι αποτελεί μια καινοτόμα διδακτική μέθοδο στη σύγχρονη παιδαγωγική, η οποία μέσα από την εμπλοκή των παιδιών στη διαδικασία προσφέρει και καλλιεργεί ταυτόχρονα πολλές δεξιότητες και ικανότητες των παιδιών προσχολικής ηλικίας. Το θεατρικό παιχνίδι δεν αποτελεί μέσο ψυχαγωγίας για τα παιδιά αλλά συμπεριλαμβανομένου του παιγνιώδη τρόπου μετάδοσης, τα παιδιά διεγείρουν τη φαντασία τους, απελευθερώνονται, εξασκούν την κιναισθηση ενώ ταυτόχρονα αναπτύσσουν και κατακτούν πολλές από τις ήπιες δεξιότητες (Κουρετζής, 2008). Τα παιδιά, προκειμένου να ανταποκριθούν κατάλληλα και επαρκώς σε αυτού του είδους τη δραστηριότητα, θα πρέπει να εξασκήσουν τις κοινωνικές δεξιότητες, μιας και πολλές δραστηριότητες απαιτούν αλληλεπίδραση και διάδραση. Έτσι, ευαισθητοποιούνται ως προς την τέχνη, καλλιεργώντας ταυτόχρονα και σημαντικές δεξιότητες χρήσιμες για την ένταξή τους σε ομάδες.

Το θεατρικό παιχνίδι απαιτεί τη δράση, την ενεργοποίηση των συμμετεχόντων/ουσών. Αυτό προϋποθέτει, αρχικά, αναγνώριση των συναισθημάτων και έπειτα εξωτερικεύσή τους. Το παιδί έρχεται σε επαφή με διάφορα ερεθίσματα διεγείροντας κάθε φορά διαφορετικά συναισθήματα. Καλείται να μπει σε ρόλους αυτοσχεδιάζοντας συμμετέχοντας τόσο λεκτικά όσο και κινητικά. Τα οφέλη του θεατρικού παιχνιδιού δε ταυτίζονται με αυτά της συμμετοχής κάποιου σε θεατρική παράσταση. Μπορεί και τα δύο να περιέχουν δράση, όμως το θέατρο έχει παγιωμένες θέσεις και λόγια τα οποία πρέπει να παρουσιαστούν με συγκεκριμένο ύφος και διάθεση. Το θεατρικό παιχνίδι έχει ελεύθερη δράση και η συνύπαρξη πολλών παιδιών με αυτόν τον στόχο προϋποθέτει επικοινωνία σεβασμό, συνεργασία και αλληλοαποδοχή (Κουρετζής, 2018). Το παιδί εξερευνεί τον εαυτό του, τις επιθυμίες του, τα όρια του, την ανεκτικότητα του, την υπομονή του και μπαίνει σε διαδικασία κοινωνικοποίησης με ό,τι συνεπάγεται αυτό. Επίσης, μαθαίνει να αποδέχεται το διαφορετικό και να αντιλαμβάνεται ότι όλοι δεν έχουν τις ίδιες ανάγκες ή τα ίδια συναισθήματα σχετικά με ένα ερέθισμα.

Το θεατρικό παιχνίδι αποτελεί εργαλείο ενεργοποίησης των παιδιών, είναι μια διδακτική μέθοδος που συμβάλλει στην ολιστική ανάπτυξη. Πέρα από το γνωστικό τομέα, είναι ένα μέσο που προτρέπει και προάγει την κοινωνικοποίηση των παιδιών. Οι συμμετέχοντες/ουσες μαθαίνουν τις έννοιες της αλληλοαποδοχής, του αλληλοσεβασμού, της ανεκτικότητας, αποδέχονται τη διαφορετικότητα και αλληλεπιδρούν με παιγνιώδη τρόπο, χωρίς άγχος απόδοσης και αποδοχή κριτικής (Κουρετζής, 1991). Έτσι ενισχύεται η αυτοπεποίθηση, η αυτοεικόνα και κατ' επέκταση καλλιεργούνται οι κοινωνικές δεξιότητες θέτοντας σωστά θεμέλια για την ανάπτυξη των ήπιων δεξιοτήτων.

Στην εργασία αναδεικνύεται η συμβολή του θεατρικού παιχνιδιού και τα οφέλη που προσάπτει στη διαμόρφωση προσωπικοτήτων στην προσχολική ηλικία. Παρουσιάζεται η ροή της διαδικασίας του παιχνιδιού καθώς και με ποιον τρόπο συμβάλλει στην καλλιέργεια των ήπιων και πιο συγκεκριμένα των κοινωνικών δεξιοτήτων. Επίσης παρουσιάζεται ο ρόλος του εμπυχωτή και πώς συνεισφέρει, ώστε να επιτευχθεί ο επιδιωκόμενος στόχος.

► ΤΟ ΘΕΑΤΡΙΚΟ ΠΑΙΧΝΙΔΙ

Η τέχνη του θεάτρου δεν αφορά αποκλειστικά και μόνο την παράσταση. Το θέατρο χαρακτηρίζεται ως μία περίπλοκη διαδικασία παιδαγωγικού χαρακτήρα μέσω της οποίας πραγματώνεται η αρχέτυπη ανθρώπινη ανάγκη για δράση, παραλλαγή και έκθεση στον κόσμο (Κουρετζής, 1991). Ο άνθρωπος μέσα από τις τέχνες εξερευνά τον κόσμο, τον κατανοεί, τον ερμηνεύει, συναντά νέες εμπειρίες και τελικά αναδιαμορφώνει την άποψη που έχει γι' αυτόν. Η τέχνη του θεάτρου συσχετίζεται με το παιχνίδι, διότι και τα δύο έχουν το στοιχείο της αναπαράστασης. Μέσω του θεατρικού παιχνιδιού, η τέχνη μεταφέρεται στον κόσμο του παιδιού καθότι έχει επιβεβαιωθεί πως το παιδί παίζοντας εξωτερικεύει την ανάγκη του για δράση-έκφραση και συμμετοχή στα κοινά, συνεπώς κάνει τέχνη (Κουρετζής, 2008).

Όσον αφορά τον όρο «θεατρικό παιχνίδι» παρουσιάζεται από δύο λέξεις, τη λέξη θέατρο που τοποθετείται ως επιθετικός προσδιορισμός στη δεύτερη λέξη «παιχνίδι», η οποία σχετίζεται με τη δράση (Κουρετζής, 1991). Το θεατρικό παιχνίδι δεν ταυτίζεται ούτε με το θέατρο ούτε με το κοινό παιχνίδι. Αντιθέτως, είναι ένας συνδυασμός παντομίμας και προσωπικής έκφρασης-αυτοσχεδιασμού μέσω από ρόλους που

διαμορφώνονται από την ομάδα με την υποστήριξη του εμπυχωτή (Γραμματάς, 2009). Με άλλα λόγια, αποτελεί ένα εργαλείο ψυχοδυναμικής ενεργοποίησης, ψυχοκινητικής έκφρασης και φαντασιακής άσκησης (Κουρετζής, 1991). Πολλές φορές το «θεατρικό παιχνίδι» ταυτίζεται με την θεατρική παράσταση, με αποτέλεσμα να δημιουργείται σύγχυση του όρου. Βασίζεται στην αυθόρμητη έκφραση και την αυθεντικότητα με απώτερο στόχο την απόκτηση βιωμάτων, την καλλιέργεια δημιουργικότητας και την ευαισθητοποίηση. Η θεατρική παράσταση περιλαμβάνει την αναπαράσταση κειμένων υπό συγκεκριμένους όρους και περιορισμούς. Πρόκειται δηλαδή για μια παιδαγωγική διαδικασία μέσω της οποίας προάγεται η θεατρική εμπειρία, η προσωπική έκφραση και η δημιουργική ικανότητα χωρίς να υπάρχουν στεγανά σωστού και λάθους (Παπαδόπουλος, 2010).

Συμπερασματικά, το θεατρικό παιχνίδι αποτελεί μια σύγχρονη μέθοδο διδασκαλίας εστιασμένη για να αναπτύξει την ψυχοκινητικότητα του παιδιού, να προωθήσει την κοινωνικοποίηση και να οδηγήσει στη συνειδητοποίηση, την κατανόηση, την έκφραση και τελικά τη μετατόπιση των συναισθημάτων τους.

Χαρακτηριστικά του θεατρικού παιχνιδιού

Το Θεατρικό παιχνίδι αφορά το συμβολικό παιχνίδι σε συνδυασμό με το θέατρο. Στο συμβολικό παιχνίδι, σύμφωνα με τον Piaget (1961, όπ. αναφ. στο Maimbolwa, Sinyangwe, & Thomas, 1991), τα «σύμβολα» που υπάρχουν στον κόσμο των παιδιών πλάθονται και διαμορφώνονται σύμφωνα με τη φαντασία και τελικά παίρνουν μορφή μέσα από ρόλους. Η εφαρμογή του απαιτεί οργάνωση, διαφορετικά χωρίς κανόνες και οριοθέτηση ρόλων δεν μπορεί να υπάρξει σωστή ροή στο παιχνίδι. Το θέατρο, από την άλλη, ενεργοποιεί το παιδί τόσο κινητικά όσο και πνευματικά. Έτσι πρόκειται για ένα είδος δομημένου παιχνιδιού, το οποίο εφαρμόζεται έχοντας ως μέσον το θέατρο.

Κύριοι παράγοντες που συντελούν στη διεξαγωγή του θεατρικού παιχνιδιού είναι η αυτοέκφραση, η οποία βασίζεται στον αυθορμητισμό, στη σωματική έκφραση, στην αναγνώριση των συναισθημάτων, στην ένταξη σε ομάδα και στην ενθαρρυντική θέση του εμπυχωτή (Κουρετζής & Παρζακώνη, 2012).

Σχετικά με τη σωματική έκφραση, τα παιδιά είναι ελεύθερα να εκφραστούν με το σώμα τους, κινητικά ή στατικά ώστε να εξωτερικεύσουν διοχετευμένα συναισθήματα. Μέσω της σωματικής έκφρασης δίνεται η δυνατότητα συμμετοχής στα παιδιά, τα οποία εμφανίζουν δυσκολίες στις δεξιότητες επικοινωνίας είτε λόγω αδυναμίας χρήσης της γλώσσας είτε λόγω συναισθηματικών αναστολών (Παπαδόπουλος, 2010). Πιο συγκεκριμένα, πολλές φορές συμβαίνει κάποιο παιδί να δυσκολεύεται να εκφραστεί γλωσσικά, έτσι μέσω της ελεύθερης σωματικής έκφρασης σε συνδυασμό με την ενθάρρυνση του εμπυχωτή μπορεί να συμμετέχει ισότιμα στη δραστηριότητα. Η ισότιμη συμμετοχή συνεπάγεται και αίσθημα ικανοποίησης από όλα τα μέλη της ομάδας.

Ένας επιμέρους και βασικός άξονας για τη διεξαγωγή του θεατρικού παιχνιδιού είναι ο αυτοσχεδιασμός. Το θεατρικό παιχνίδι παρέχει ευκαιρίες στα παιδιά να δοκιμάσουν, να εκτεθούν αυθόρμητα με βάση το ασυνείδητο (Κουρετζής & Παρζακώνη, 2012). Δε σκοπεύει στη θεατρική απόδοση συγκεκριμένου κειμένου, αντίθετα στηρίζεται στην ελεύθερη έκφραση δίνοντας την ευκαιρία στον/στη μαθητή/τρια να αλλάξει ή να αναδιαμορφώσει μια συμπεριφορά ή στάση που δεν τού αρέσει. Αυτόματα, καλλιεργείται η κριτική σκέψη και προάγεται η δημιουργικότητα, σε αντίθεση με μια θεατρική παράσταση η οποία επιβάλλει την αναπαραγωγή

συγκεκριμένων πληροφοριών. Επίσης, μέσω της αυτοέκφρασης, δομείται η ικανότητα λεκτικής επικοινωνίας. Τα παιδιά ανταλλάσσουν απόψεις, αλληλεπιδρούν μεταξύ του αναπτύσσοντας έτσι τη δεξιότητα της γλωσσικής έκφρασης (Faure & Lascar, 1990).

Το παιδί, με τη συμμετοχή του σε μια δραστηριότητα θεατρικού παιχνιδιού, έρχεται σε επαφή με τα συναισθήματά του. Πιο συγκεκριμένα, η διαδικασία μίμησης ρόλων συνεπάγεται και αποτύπωση ασυνείδητων συναισθημάτων. Ο/Η μαθητής/τρια, δηλαδή, προβάλλει ασυνείδητα τα συναισθήματα που τον κατακλύζουν μέσα από τον ρόλο που έχει επιλέξει ο ίδιος να αποτυπώσει (Βουτσινά, 1991). Έτσι τα παιδιά, χρησιμοποιώντας τη φαντασία τους, παίρνουν απόσταση από τον εαυτό τους και, μπαίνοντας σε ρόλους, προβάλλουν φοβίες ή ανησυχίες χωρίς να νιώθουν ότι εκτίθενται στους υπόλοιπους.

Το θεατρικό παιχνίδι είναι μια ομαδική δράση που απαιτεί συνεργασία από όλα τα μέλη της ομάδας. Επιλέγοντας αυτό το είδος παιχνιδιού, προωθείται η ομαδοσυνεργατική μάθηση η οποία προβάλλεται κατά τα τελευταία χρόνια ως σύγχρονη μέθοδο διδασκαλίας. Για την επιτυχή έκβαση του παιχνιδιού προβλέπεται η συνεργατικότητα αλλά και η ενεργή εμπλοκή από το σύνολο της ομάδας. Αυτό προϋποθέτει αφενός την καλλιέργεια σεβασμού μεταξύ των παιδιών και αφετέρου τη διαμόρφωση κλίματος αλληλεγγύης, αποδοχής και συμπερίληψης (Παπαδόπουλος, 2010).

Στάδια διεξαγωγής θεατρικού παιχνιδιού

Η βιβλιογραφία που αφορά το θεατρικό παιχνίδι αναφέρεται σε έναν αριθμό φάσεων ανάπτυξης προκειμένου η ροή του εργαστηρίου να επιτύχει το σκοπό της. Ωστόσο, οι απόψεις σχετικά με τον αριθμό των φάσεων διαφέρουν από τρεις έως πέντε (Γαργαλιάνος, 2020). Υπάρχουν έρευνες που υποστηρίζουν την ύπαρξη τριών φάσεων, για παράδειγμα η έρευνα των Faure & Lascar (1994) διαχωρίζει τις φάσεις σε χαλάρωση-σωματικές δραστηριότητες-ασκήσεις αυτοσχεδιασμού, υποστηρίζοντας ότι η ροή αυτή είναι η πιο διαδεδομένη, ενώ έρευνα του Γιάνναρη (2001) διακρίνει τη ροή σε: προσωπική απελευθέρωση-δέσιμο ομάδας, αναπαράσταση ρόλων βασισμένοι στη φαντασία, αναπαραγωγή δρώμενου. Ο Τσιάρας (2003) επισημαίνει τη φάση της απελευθέρωσης, της δραματοποίησης και έπειτα της συζήτησης-ανάλυσης.

Μεγάλος αριθμός ερευνών (Βουτσινά, 1991; Παπαδόπουλος, 2010; Γαλάνη, 2011; Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, 2011; Μαρούδας, 2012; Παπαθανασίου, 2018) φαίνεται να υποστηρίζει την επιλογή των τεσσάρων φάσεων ως επικρατέστερη, αυτή που είχε συστήσει ο Κουρετζής (1991b):

- Φάση 1η: «Απελευθέρωση» (Κουρετζής, 1991b) ή «Απελευθέρωση και δημιουργία ομάδας» (Παπαδόπουλος, 2010). Περιλαμβάνει παιχνίδια αποφόρτισης που συμβάλλουν στην συγκρότηση της ομάδας και στην αποφόρτιση των μελών. Βοηθάει στη δημιουργία θετικού κλίματος, εμπιστοσύνης, επικοινωνίας και στη δημιουργία σχέσης με τον/την εμπυχωτή/τρια. Τέτοια παιχνίδια αποτελούν συνήθως ασκήσεις μίμησης ρόλων και αισθησιοκινητικές ασκήσεις. Οι δραστηριότητες αφορούν μια συγκεκριμένη θεματολογία ανάλογα με το στόχο που έχει θέσει ο/η εμπυχωτής/τρια.
- Φάση 2η: «Αναπαραγωγή» (Κουρετζής, 1991b) ή «αναδημιουργία ρόλων και καταστάσεων». Τα μέλη της ομάδας καθορίζουν και υιοθετούν ρόλους, τοποθετώντας τους είτε σε φανταστικό περιβάλλον είτε σε ρεαλιστικό και εμπλουτίζοντάς τους με βιώματα και συναισθήματα. Τα άτομα αρχίζουν και

αλληλεπιδρούν μεταξύ τους και αρχίζουν και δημιουργούν, αυτοσχεδιάζοντας το περιβάλλον δράσης αλλά και αυτοσχέδια κοστούμια από υλικά που υπάρχουν στο οπτικό τους πεδίο. Ο/Η εμπυχωτής/τρια αναλαμβάνει και ο/η ίδιος/α κάποιον ρόλο, μέσω του οποίου θα εισάγει ερεθίσματα προκειμένου να προχωρήσει το θεατρικό παιχνίδι.

- Φάση 3η: «Σκηνικός Αυτοσχεδιασμός» (Κουρετζής, 1991b) ή «Σκηνική αυτοσχέδια δράση» (Παπαδόπουλος, 2010). Τα μέλη της ομάδας παρουσιάζουν με όποιο τρόπο επιθυμούν το θεατρικό δρώμενο, το οποίο προετοίμασαν στις προηγούμενες φάσεις. Σχετικά με την πλοκή, οι διάλογοι και το σενάριο δεν είναι προδιαγεγραμμένα από πριν αλλά επιτρέπουν την αυθόρμητη τροποποίηση βάσει των συνθηκών και τις σκέψεις και την έμπνευση της στιγμής. Υπάρχει δηλαδή ελεύθερη έκφραση και ελεύθερη βούληση του ατόμου ως προς το έργο που θα παράγει.
- Φάση 4η: «Ανάλυση» (Κουρετζής, 1991b) ή «Αποτίμηση του εργαστηρίου» (Παπαδόπουλος, 2010). Σ' αυτή τη φάση, το δρώμενο τελειώνει και τα μέλη βγαίνουν από τους ρόλους και τα κοστούμια. Τα μέλη ανταλλάσσουν απόψεις και εκφράζουν τα συναισθήματά τους σχετικά με το βίωμα, αν σχετίζονταν με τον ρόλο, πώς ένιωσαν μέσα στον ρόλο, αν θα άλλαζαν κάτι στην πλοκή ή πώς προέκυψε η πλοκή κ.ά. Αυτή είναι η φάση αναστοχασμού και συζήτησης μεταξύ των μελών, μέσα από την οποία ο/η εμπυχωτής/τρια παραλαμβάνει πολλά στοιχεία και δεδομένα για περαιτέρω διεργασία.

► ΔΕΞΙΟΤΗΤΕΣ

Συμβαίνει πολλές φορές ο όρος «ικανότητες» να ταυτίζεται με τον όρο «δεξιότητες» ως προς το περιεχόμενο. Ωστόσο, υπάρχει εννοιολογική διάκριση των όρων, σύμφωνα με την οποία ο όρος «ικανότητα» περιλαμβάνει τις γνώσεις και τις δεξιότητες που απαιτείται να κατέχει κάποιος για το χειρισμό μιας κατάστασης, ο όρος «δεξιότητα» συμπεριλαμβάνεται στον παραπάνω όρο, όπως προαναφέρθηκε, εννοώντας την ικανότητα να θέτει σε εφαρμογή κάποιος τις γνώσεις για την εύρεση λύσεων (Παλαιολόγου & Καρανικόλα, 2023).

Οι δεξιότητες είναι επίκτητες, τις αποκτά κάποιος αφού τις αναδύσει και τις εξασκήσει μέχρι τελικά να τις κατακτήσει. Αφορούν σύμφωνα με τον Kechagias (2011) γνώσεις, ικανότητες και στάσεις που εφαρμόζει κάποιος προκειμένου να εκτελέσει μια δραστηριότητα πετυχαίνοντας το βέλτιστο δυνατό αποτέλεσμα. Με άλλα λόγια είναι η ευέλικτη και λειτουργική μέθοδος που θα ακολουθήσει κάποιος για να την επίτευξη ενός στόχου. Οι δεξιότητες αναπτύσσονται εξελικτικά, δεν είναι παγιωμένες και σταθερές για όλους τους ανθρώπους. Ορίζονται και προσδιορίζονται κάθε φορά από τις συνθήκες της εποχής, τον τρόπο ζωής και τους προσωπικούς στόχους.

Ορισμός Ήπιων δεξιοτήτων

Η αποτελεσματικότητα και η λειτουργικότητα του ανθρώπου συνδέεται άρρηκτα με τον μηχανισμό των δεξιοτήτων που έχουν αναπτύξει εξελικτικά. Βασικό τους γνώρισμα αποτελεί η πρακτική τους εφαρμογή, πως δηλαδή η θεωρητική γνώση μπορεί να μετουσιωθεί σε πρακτική εφαρμογή και τελικά να υιοθετηθεί ως τρόπος ζωής. Η κατάκτηση των δεξιοτήτων προϋποθέτει συνεχή εξάσκηση καθώς αναδύονται από τις πρώτες ηλικίες και εξαρτάται από τις απαιτήσεις και τις συνθήκες που

επικρατούν στο εξωτερικό περιβάλλον γύρω από το άτομο (Παλαιολόγου & Καρανικόλα, 2023).

Αναφορές της UNESCO αλλά και της ΕΕ κάνουν λόγο για συγκεκριμένες δεξιότητες που θα πρέπει να έχει κατακτήσει ο σύγχρονος άνθρωπος. Αυτές είναι οι ήπιες δεξιότητες (soft skills), βασικές δεξιότητες, ψηφιακές δεξιότητες, πολιτισμικές, πράσινες, δεξιότητες βιωσιμότητας, δεξιότητες ζωής και παγκόσμιες δεξιότητες. Πολλές φορές αναφέρονται και ως «βασικές δεξιότητες» ή «κοινωνικές δεξιότητες». Η κατηγοριοποίηση των δεξιοτήτων και η αναγκαία καλλιέργειά τους συνάδει με τις οικονομικές αλλαγές σε συνδυασμό με τις τεχνολογικές και κοινωνικο-πολιτικές αλλαγές που επήλθαν και διαμορφώνουν πλέον ένα νέο, σύγχρονο τρόπο διαβίωσης στην καθημερινότητα (Παναγιωτόπουλος κ.ά., 2022). Η εξέλιξη της κοινωνίας επιτάσσει συνεχή αξιολόγηση των δεξιοτήτων έτσι ώστε να συγχρονίζονται πάντα με τις σύγχρονες συνθήκες ζωής.

Η UNESCO ορίζει τις ήπιες δεξιότητες ως μοτίβα στάσεων και συμπεριφοράς που προσδιορίζουν μια προσωπικότητα και αποκτώνται κατά τη διάρκεια του επαγγελματικού βίου. Οι ήπιες δεξιότητες αφορούν τις προσωπικές συνήθειες, την κοινωνική προσαρμογή και την ευγλωττία. Με άλλα λόγια, συμπεριλαμβάνουν αφενός τις κοινωνικές δεξιότητες και αφετέρου τις μεθοδολογικές δεξιότητες, την δυνατότητα δηλαδή του ανθρώπου να ανταποκρίνεται σε καταστάσεις βασιζόμενος στις προσωπικές του ικανότητες. Χαρακτηριστικό των δεξιοτήτων αυτών είναι ότι μπορούν να μεταβιβαστούν σε καταστάσεις διαφορετικών συνθηκών ώστε να διευκολύνουν την παραγωγική και λειτουργική αλληλεπίδραση τόσο σε διαπροσωπικό επίπεδο όσο και σε κοινωνικο-συναισθηματικό. Στις ήπιες δεξιότητες εντάσσεται η ενσυναίσθηση, η ψυχική ανθεκτικότητα, ο σεβασμός, η επικοινωνία, η ειλικρίνεια, η ευγένεια, η υπευθυνότητα, η λήψη πρωτοβουλίας, η ακεραιότητα, το ήθος, η φιλικότητα, ο αυτοέλεγχος, η αντίληψη της μεταφορικής χρήσης της γλώσσας (αίσθηση χιούμορ), η διαχείριση του στρες και του άγχους, η προσήλωση στο στόχο, η αισιοδοξία, η υπομονή και η επιμονή και τέλος η προσωπική ανάπτυξη (Gibert et al., 2017).

Παρακάτω παρουσιάζονται κάποιες έρευνες σύμφωνα με τον Cinque (2016) σχετικά με το πώς εξελίχθηκε η έννοια του όρου ανά τα χρόνια ως προς τον τρόπο προσέγγισης.

Πίνακας 1. Κατηγοριοποίηση των δεξιοτήτων (Cinque, 2016)

Οργανισμός	Κατηγορία	Δεξιότητες
Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας, 1993	«Δεξιότητες ζωής»	Διαχείριση συναισθημάτων και άγχους Λήψη πρωτοβουλιών Επικοινωνιακές δεξιότητες Ενσυναίσθηση Δημιουργική σκέψη
ISFOL, 1994	«Εγκάρσιες δεξιότητες»	Κατανόηση εργασιακού πλαισίου Δημιουργία στόχων και δράσεων Διαχείριση προσωπικών καταστάσεων
Ευρωπαϊκή Ένωση (2006)	«Ικανότητες δια βίου μάθησης»	Επικοινωνία (ξένες γλώσσες-μητρική γλώσσα) Ικανότητες τεχνολογίας και επιστήμης Πολιτισμική συνειδητότητα

		Λήψη πρωτοβουλιών Κοινωνικές ικανότητες Ικανότητες για επιχειρηματικότητα
Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (2003)	«Δεξιότητες 21ου αι.»	Επικοινωνία Ενημέρωση Ηθική
Συντονισμός εκπαιδευτικών δομών (2008)	«Γενικές ικανότητες»	Ικανότητες οργάνωσης Ικανότητες προσωπικές Ικανότητες συστήματος
Ινστιτούτο για το μέλλον (2011)	«Δεξιότητες μελλοντικής εργασίας»	Συνεργατικές ικανότητες Ικανότητες υπολογιστικής σκέψης Κοινωνικο-συναισθηματική νοημοσύνη Ικανότητα συμπεριληπτικής αποδοχής Ικανότητα σεβασμού στα μέσα επικοινωνίας

Οι δεξιότητες που αναφέρθηκαν αφορούν το άτομο και εντοπίζονται στον προσωπικό τόπο σκέψης, στην κοινωνική συνδιαλλαγή και την γενικότερη απόδοση του ατόμου. Είναι σημαντικό να αναφερθεί πως οι δεξιότητες λειτουργούν και αποδίδουν συμπληρωματικά με τα υπόλοιπα είδη δεξιοτήτων. Για παράδειγμα, ο εργασιακός χώρος επιβάλλει τον συνδυασμό πολλών δεξιοτήτων, για να είναι λειτουργικός κάποιος θα πρέπει να κατέχει εξειδικευμένες γνώσεις και δεξιότητες αλλά δεν μπορεί να είναι αποτελεσματικός αν δεν είναι αδύναμος στις δεξιότητες της επικοινωνίας, της συνεργασίας κ.ά.

Οι κοινωνικές δεξιότητες στην προσχολική ηλικία

Οι κοινωνικές δεξιότητες προσελκύουν το ενδιαφέρον των κλάδων της ψυχολογίας, των επιστημών αγωγής και της κοινωνιολογίας, λόγω του ότι διαμορφώνονται και καλλιεργούνται από τις πρώτες ηλικίες καθότι παίζουν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της κοινωνικής ζωής του ανθρώπου. Επομένως, η προσχολική ηλικία αποτελεί θεμέλιο για τη δόμηση και την εξέλιξη των κοινωνικών δεξιοτήτων (Guhn, Gadermann, Almas, & Schonert-Reichl, 2016)

Όσον αφορά τον ορισμό των κοινωνικών δεξιοτήτων, δεν υπάρχει κάποιος που είναι αντικειμενικά αποδεκτός από την επιστημονική κοινότητα. Αυτή η δυσκολία έγκειται στο γεγονός ότι ο όρος είναι σύνθετος και σχετίζεται με έννοιες πιο αφηρημένες όπως αυτή της προσωπικότητας, της συμπεριφοράς, της γλώσσας, του συναισθήματος και της νοημοσύνης. Οι ορισμοί οι οποίοι προκύπτουν, εστιάζουν στην κοινωνική επιδεξιότητα του παιδιού, με άλλα λόγια στη δυνατότητα του ατόμου να συνδιαλαγεί κοινωνικά, να αλληλεπιδράσει με άλλα άτομα και στην κοινωνική εγκυρότητα, εάν δηλαδή το άτομο υιοθετεί περισσότερες θετικές κοινωνικές συμπεριφορές και στάσεις παρά αρνητικές. Όπως αναφέρει ο Brooks (1984), κοινωνικές δεξιότητες χαρακτηρίζονται οι δεξιότητες που είναι αναγκαίες για μια αποτελεσματική-παραγωγική επικοινωνία, αφορά τόσο τη λεκτική όσο και τη μη λεκτική επικοινωνία, και συντελεί στην έναρξη σχέσεων, στην εμπλοκή σε κοινωνικές ομάδες, μικρές ή μεγάλες, στην εξωτερίκευση συναισθημάτων, απόψεων καθώς και στην δυνατότητα παροχής ανατροφοδότησης και λήψης πρωτοβουλιών.

Η κοινωνική ανάπτυξη ξεκινάει στα πρώτα χρόνια της ζωής του ανθρώπου και ολοκληρώνεται με το πέρας της εφηβείας. Η προσχολική ηλικία παίζει καίριο ρόλο στην ανάπτυξη των δεξιοτήτων καθώς το παιδί ξεκινάει να κάνει φίλους παίζοντας με άλλα παιδιά, εκφράζει σαφέστερα τα συναισθήματά του, να υπακούει σε εντολές και κανόνες και γενικά να επικοινωνεί. Η διαδικασία του παιχνιδιού που κυριαρχεί στη ζωή των παιδιών προσχολικής ηλικίας χαρακτηρίζεται ως μια κοινωνική δραστηριότητα, ωφέλιμη για το παιδί καθότι αλληλεπιδρά, ανακαλύπτει τα όρια του και γενικά διαμορφώνει το υπόβαθρο για τη δημιουργία διαπροσωπικών σχέσεων. Το παιχνίδι ως επί το πλείστον εφαρμόζεται σε δυαδική ή ομαδική συνθήκη, όπου το παιδί θα πρέπει να συμβαδίσει με τους όρους και τους κανόνες που έχουν τεθεί, επικοινωνώντας να εκφράσει τις δικές του επιθυμίες και συναισθήματα στοχεύοντας στη δημιουργία δεσμών. Συμπερασματικά, η προσχολική ηλικία είναι σημαντική γιατί το άτομο ξεκινάει να προσδιορίζει τον εαυτό του (Guhn et al., 2016).

► ΤΟ ΘΕΑΤΡΙΚΟ ΠΑΙΧΝΙΔΙ ΚΑΙ Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ

Η σημασία του θεατρικού παιχνιδιού θεωρείται αkéραιο, διότι αποτελεί ένα ερέθισμα που χάρη στη βιωματική του εμπλοκή του παιδιού συμβάλει στην κοινωνικο-συναισθηματική του ανάπτυξη. Ο βιωματικός χαρακτήρας και η ενεργός συμμετοχή δημιουργεί κίνητρο για συμμετοχή με αποτέλεσμα να καλλιεργείται η κιναισθηση του παιδιού με παιγνιώδη τρόπο, χωρίς να καταβάλει κόπο και προσπάθεια (Καραμήτρου, 2010). Έτσι, η διαδικασία μάθησης αποκτά δημιουργικό χαρακτήρα όπου όλοι οι συμμετέχοντες/ουσες είναι συνδημιουργοί της διαδικασίας.

Μέσα από το θεατρικό παιχνίδι τα παιδιά εκφράζονται ελεύθερα, απελευθερώνονται δρώντας αυθόρμητα και μέσω της επικοινωνίας αναπτύσσουν κοινωνικές επαφές, γνωρίζοντας το ένα το άλλο (Αλκηστis, 2008). Πολλές φορές, συμβαίνει το κλίμα στην τάξη εν ώρα διδασκαλίας να δημιουργεί πίεση και να μην επιτρέπει τη χαλάρωση και την ουσιαστική γνωριμία. Το θεατρικό παιχνίδι λόγω του διαδραστικού χαρακτήρα δημιουργεί την ευκαιρία αλληλεπίδρασης και λόγω του ομαδικού χαρακτήρα που έχουν οι δραστηριότητες, τα παιδιά μπαίνουν στη διαδικασία να συνεργαστούν ώστε να ανταποκριθούν στο στόχο. Έχει ως βάση την «απροκαταληψία», φωτίζει δηλαδή και ενισχύει την εκφραστικότητα του παιδιού. Η έκφραση επιτυγχάνεται μέσα από λέξεις, χειρονομίες, ήχους, το σώμα, ακόμη και τη σιωπή.

Συμμετέχοντας σε θεατρική δράση, απελευθερώνεται τόσο ο ψυχικός κόσμος, όσο και ο πολιτιστικός. Τα παιδιά, μέσα από την ερμηνεία ρόλων και τον αυτοσχεδιασμό, εξωτερικεύουν συναισθήματα, επιθυμία και ανάγκες χωρίς να νιώθουν έκθεση, υπό την προστασία που προσφέρει το προσωπείο του ρόλου. Επίσης, βλέπουν και τις αντίστοιχες τοποθετήσεις των υπόλοιπων συμμετεχόντων/ουσών και έτσι κατανοούν και σέβονται τη διαφορετικότητα του καθενός. Έχει την ευκαιρία να μεταμορφωθεί και να προσαρμοστεί στη συνθήκη όπως το ίδιο επιθυμεί, διεγείροντας τη φαντασία και τελικά φτάνοντας στη συνειδητότητα του εαυτού του (Κουρετζής, 2008). Η εφαρμογή του θεατρικού παιχνιδιού δημιουργεί θετικό και ευχάριστο κλίμα μέσα στη τάξη. Τα παιδιά, με την ολοκλήρωση της ροής, νιώθουν την αίσθηση της ικανοποίησης και της επιτυχίας, ενισχύεται έτσι η αυτοπεποίθηση και η αυτοεικόνα τους. Γνωρίζουν ότι όλες οι απαντήσεις είναι αποδεκτές και πως δεν υπάρχει περίπτωση αρνητικής κριτικής, μέσα στην ομάδα νιώθουν και εκπέμπουν αποδοχή και ασφάλεια. Το ίδιο ισχύει και για τα παιδιά που έχουν συστολές στην εμπλοκή, τα

ντροπαλά παιδιά. Το θεατρικό παιχνίδι έχει την ευελιξία, ώστε ο καθένας/ η καθεμία να μπορεί να συμμετέχει, είτε σωματικά, είτε λεκτικά, είτε και με τα δύο. Αυτή η δυνατότητα δίνει την ευκαιρία σε κάποιον/α που δεν επιθυμεί λεκτικά να εκφραστεί κινητικά, εμπλέκοντας το σώμα του (Καραμήτρου, 2014).

Ο ρόλος του/της εμπυχωτή/τριας

Θεμέλιο της διεξαγωγής του θεατρικού παιχνιδιού είναι ο/η εμπυχωτής/τρια και ο ρόλος που λαμβάνει εντός του δυναμικού της ομάδας. Αρχικά, στόχος του/της είναι η ισότιμη εμπλοκή όλων των παιδιών μιας ομάδας. Είναι αρμόδιος/α να τραβήξει το ενδιαφέρον των παιδιών, να δημιουργήσει ελκυστική ατμόσφαιρα ώστε να επιθυμούν να συμμετέχουν, να δημιουργήσει κλίμα εμπιστοσύνης και να ενθαρρύνει την ενεργή-ελεύθερη συμμετοχή των παιδιών (Λενακάκης 2013). Μέσα από δραστηριότητες, όπως παιχνίδια γνωριμίας, παιχνίδια εμπιστοσύνης αποσκοπεί στη προώθηση της ενεργητικής συμμετοχής και αποφυγή της παθητικής. Προκειμένου να επιτευχθούν τα παραπάνω, ο/η εμπυχωτής/τρια βγαίνει από τον ρόλο του εκπαιδευτικού, ακούει και κατανοεί τις ανάγκες των μαθητών/τριών, προσπαθώντας να δημιουργήσει ένα αίσθημα ασφάλειας και σύνδεσης και τέλος διαμορφώνει το παιχνίδι ώστε να μπορεί να ανταποκριθεί η ομάδα συνολικά (Παπαδόπουλος, 2010; Κοντογιάννη, 2012).

Σύμφωνα με τον Κουρετζή (1991) οι εμπυχωτές/τριες διαχωρίζονται σε τρεις κατηγορίες, ο εμπυχωτής που οργανώνει το θεατρικό παιχνίδι προκειμένου να συμμετέχουν τα παιδιά, ο εμπυχωτής οποίος εμπλέκεται συμμετέχοντας στο παιχνίδι κι ο ίδιος και αυτός που συμμετέχει βοηθώντας τα παιδιά στην ενεργή εμπλοκή. Η δράση του εμπυχωτή και το έργο του διαμορφώνονται σε τρία επίπεδα, το ψυχολογικό, το παιδαγωγικό και το θεατρικό. Στο παιδαγωγικό, προωθεί τα παιδιά να εξερευνήσουν και να ανακαλύψουν τη γνώση, να επινοήσουν κώδικες επικοινωνίας και να σκεφτούν τρόπους οργάνωσης της σκέψης, του χώρου κ.ά. Όσον αφορά το ψυχολογικό επίπεδο, το παιχνίδι δημιουργεί ασφάλεια και εμπιστοσύνη για απελευθέρωση και συλλογική δράση ενώ σε θεατρικό επίπεδο, συμμετέχοντας σε ρόλους, ενθαρρύνει τη θεατρική-προσωπική αποτύπωση βιώματος ή συναισθήματος.

Οι εμπυχωτές/τριες θα πρέπει να είναι αποδέκτες οποιασδήποτε πληροφορίας, ακόμη κι αν η πληροφορία αυτή δεν ήταν ο στόχος. Με άλλα λόγια, δε θα πρέπει να κατευθύνει τα παιδιά ως προς αυτό που θα παράξουν, αλλά να δώσει χώρο και χρόνο ώστε να απελευθερωθούν να εκφραστούν όπως τα ίδια νιώθουν. Στόχος είναι η δημιουργία μιας επικοινωνιακής σχέσης που θα παρακινήσει όλα τα παιδιά (Παπαδόπουλος, 2010). Εάν ο/η εμπυχωτής/τρια δημιουργήσει αίσθημα ασφάλειας και εμπιστοσύνης τότε το θεατρικό παιχνίδι θα αποδώσει τα μέγιστα. Είναι σημαντικό τα παιδιά να νιώθουν αποδεκτά χωρίς ενδεχόμενο άσκησης κριτικής και η συμμετοχή τους είναι εθελούσια και όχι καταναγκαστική.

► ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Συνυπολογίζοντας όλα τα παραπάνω, είναι ευδιάκριτη η συμβολή του θεατρικού παιχνιδιού γενικά στη δόμηση της προσωπικότητας ενός παιδιού προσχολικής ηλικίας και ειδικότερα στη θεμελίωση, μέσω της ουσιαστικής εξάσκησης που παρέχει το θεατρικό παιχνίδι, των ήπιων δεξιοτήτων συμπεριλαμβανομένου και των κοινωνικών.

Το θεατρικό παιχνίδι, επιτρέπει στα παιδιά να μεταφερθούν σε ένα φανταστικό δικό τους κόσμο ορίζοντας τους δικούς του κανόνες και φτιάχνοντας το δικό του

σενάριο, ο οποίος διάυλο επικοινωνία με τους φανταστικούς κόσμους των άλλων παιδιών. Μέσα από τη συνθήκη αυτή τα παιδιά απελευθερώνονται δρουν με το ασυνείδητο φανερώνοντας συναισθήματα και αποκαλύπτοντας πτυχές των χαρακτήρων τους που δεν είχαν αποτυπωθεί εξωτερικά έως τώρα. Τα παιδιά καταφέρνουν να αξιολογήσουν το συναίσθημα και μέσω της καλλιέργειας της ενσυναίσθησης να κατανοήσουν και τη συναισθηματική κατάσταση των άλλων μελών. Εξερευνούν το εγώ τους και έρχονται σε επαφή με καταστάσεις της ενήλικης καθημερινής ζωής μέσα από τη μίμηση ρόλων αλλά και ως παρατηρητές στις μιμήσεις των άλλων.

Το θεατρικό παιχνίδι, λόγω του ότι είναι βιωματικό παιχνίδι, σε συνδυασμό με την ομαδική προϋπόθεση για την εφαρμογή του, προάγει δεξιότητες που είναι απαραίτητες για την καθημερινή ζωή τόσο των παιδιών, όσο και των ενηλίκων. Έτσι, αν τα παιδιά από τη προσχολική ηλικία μάθουν να εξασκούν τις δεξιότητες αυτές, θα τις κατακτήσουν άμεσα και θα μπορούν να τις θέσουν σε εφαρμογή. Δεξιότητες όπως οι κοινωνικές είναι αναμενόμενο ότι μπορούν να καλλιεργηθούν μέσω του θεατρικού παιχνιδιού λόγω της ομαδικής συμμετοχής. Τα παιδιά, για τη σωστή διεξαγωγή του παιχνιδιού, θα πρέπει να διατηρήσουν την υπομονή τους, να θέσουν τα όριά τους αλλά να σεβαστούν και τα όρια των υπολοίπων, να δείξουν αλληλοαποδοχή, ώστε να καταφέρουν να συνδιαλλαγούν και να αλληλεπιδράσουν παραγωγικά και ουσιαστικά, πετυχαίνοντας τον στόχο.

Σημαντική είναι η θέση του/της εμπυχωτή/τριας, ο/η οποίος/α θα πρέπει να δημιουργήσει κλίμα ασφάλειας και εμπιστοσύνης, ώστε να μπορούν τα παιδιά να νιώσουν οικεία χωρίς υπόνοια άσκησης κριτικής. Τέλος, θα πρέπει να ενθαρρύνει την εμπλοκή όλων των παιδιών για το μέγιστο δυνατό αποτέλεσμα.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Cinque, M. (2016). "Lost in translation". *Soft skills development in European countries. Tuning Journal for Higher Education*, 3(2), 389-427.
- Gibert, A., Tozer, W. C., & Westoby, M. (2017). Teamwork, soft skills, and research training. *Trends in Ecology & Evolution*, 32(2), 81–84. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.tree.2016.11.004>
- Guhn, M., Gadermann, A. M., Almas, A., Schonert-Reichl, K. A., & Hertzman, C. (2016). Associations of teacher-rated social, emotional, and cognitive development in kindergarten to self-reported wellbeing, peer relations, and academic test scores in middle childhood. *Early Childhood Research Quarterly*, 35, 76–84.
- Kechagias, K. (2011). *Teaching and assessing soft skills*. Retrieved from <https://www.theatroedu.gr/>
- Άλκηστις. (2008). *Μαύρη αγελάδα – άσπρη αγελάδα. Δραματική Τέχνη στην εκπαίδευση και Διαπολιτισμικότητα*. Αθήνα: Τόπος.
- Βουτσινά, Κ. (1991). *Το θεατρικό παιχνίδι*. Αθήνα: Δίπτυχο.
- Γαλάνη, Μ. (2011). *Δημιουργική Μέθοδος Θεατρικού Παιχνιδιού*. Αθήνα: Έλλην.
- Γαργαλιάνος, Σ. (2020). *Θεατρικό Παιχνίδι: Τεχνικές και Πρακτικές στην Εκπαίδευση*. Αθήνα: Αφοί Κυριακίδη.
- Γιάνναρης, Γ. (2001). *Θεατρική Αγωγή και Παιχνίδι*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Γραμματάς, Θ. (2009). *Θέατρο και Παιδεία* (6η έκδ.). Αθήνα: Θ. Γραμματάς.

- Καραμήτρου, Κ. (2010). *Η καλλιέργεια της κιναισθητικής νοημοσύνης μέσα από το θεατρικό παιχνίδι*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Κοντογιάννη, Α. (2012). *Η Δραματική Τέχνη στην Εκπαίδευση*. Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο.
- Κουρετζής, Λ. (1991). *Το θεατρικό παιχνίδι (παιδαγωγική θεωρία, πρακτική και θεατρολογική προσέγγιση)*. Αθήνα: Καστανιώτη.
- Κουρετζής, Λ. (1991b). *Το Θεατρικό Παιχνίδι*. Αθήνα: Καστανιώτη.
- Κουρετζής, Λ. (2008). *Το θεατρικό παιχνίδι και οι διαστάσεις του*. Αθήνα: Εκδόσεις Ταξιδευτής.
- Κουρετζής, Λ., & Παρζακώνη, Α. (2012). Θεατρικό παιχνίδι: η δια του θεάτρου παίδευση. Στο Ν. Γκόβας, Μ. Κατσαρίδου, & Δ. Μαυρέας (Επιμ.), *Θέατρο & Εκπαίδευση: δεσμοί αλληλεγγύης*. Αθήνα: Πανελλήνιο Δίκτυο για το θέατρο στην εκπαίδευση. Ανακτήθηκε από <http://www.theatroedu.gr/>
- Λενακάκης, Α. (2013). Η μορφοπαιδευτική αξία του παιχνιδιού και του θεάτρου στην εκπαίδευση. Στο Θ. Γραμματάς (Επιμ.), *Το Θέατρο ως μορφοπαιδευτικό αγαθό και καλλιτεχνική έκφραση στην Εκπαίδευση και την Κοινωνία*. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Μαρούδας, Η. (2012). *Το Θεατρικό Παιχνίδι και η Επίδρασή του στις Διαμαθητικές Σχέσεις στο Δημοτικό Σχολείο*. Πανεπιστήμιο Αιγαίου.
- Μαιμπουλούα-Σινιάνγκουε, Ι., & Τόμας, Ρ. Μ. (1991). Το Παιχνίδι. Στο Π. Δορμπαράκης, Μ. Αποστολοπούλου-Χατζηδάκη & Χ. Ξενάκη (Επιμ.), *Παιδαγωγική-Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα. 3570–3582.
- Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. (2011). *Οδηγός Εκπαιδευτικού για το Θέατρο*. Αθήνα: Υπουργείο Παιδείας και Δια Βίου Μάθησης.
- Παλαιολόγου, Ν., & Καρανικόλα, Ζ. (2023). Διερευνώντας τη σημασία των ήπιων δεξιοτήτων κατά τη μαθησιακή διαδικασία. *Έρευνα στην Εκπαίδευση*, 12(1), 20-36. Ανακτήθηκε από <https://doi.org/10.12681/hjre.32150>
- Παναγιωτόπουλος, Γ., Καρανικόλα, Ζ., & Ζωγόπουλος, Κ. (2022). *Δεξιότητες στο σύγχρονο συγκείμενο. Ένας ερευνητικός διάλογος*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Παπαθανασίου, Ε. (2018). *Η Σχολική Θεατρική Παράσταση, το Θεατρικό Παιχνίδι και ο Κοινωνικός Αποκλεισμός στη Σχολική Τάξη: Μία Προσέγγιση Μέσα από τη Θεωρία, την Πράξη και την Έρευνα*. Αθήνα: Φυλάτος.
- Παπαδόπουλος, Σ. (2010). *Παιδαγωγική του Θεάτρου*. Αθήνα: Αυτοέκδοση.
- Τσιάρας, Α. (2003). *Η Συμβολή του Θεατρικού Παιχνιδιού στην Ψυχοκοινωνιολογία της Σχολικής Τάξης στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση*. Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο.